

**РОЛЬ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У ВИХОВАННІ МОЛОДІ
ТА ЗАРОДЖЕННІ ПІОНЕРСЬКОГО РУХУ
В ДОНБАСІ В 20-ТІ РОКИ ХХ СТ.**

Під час державотворення, яке сьогодні відбувається в Україні, пріоритетна роль належить гуманітарній освіті, існуючим концепціям навчання і виховання, що задовольнили б як запити особистості, так і суспільні потреби. Міцність держави та її національної безпеки залежить від рівня суспільної активності, розвитку політичної культури, сили переконань і патріотизму її громадян. Наявність цих складових у першу чергу залежить від успішності процесу формування суспільно-політичної позиції молоді, який здійснюється засобами системи освіти, ЗМІ, позашкільними і культурно-освітніми установами, партійними, суспільно-політичними, молодіжними організаціями і рухами. Саме через ці інститути відбувається і найміцніший ідеологічний вплив на свідомість і світогляд молоді, її виховання. А здійснює його, виступаючи у ролі своєрідного генератора ідей і духовних цінностей та інформаційного посередника, національна інтелігенція, й особливо її гуманітарна частина. Для сучасної України проблема громадського і патріотичного виховання, формування політичної культури молоді є сьогодні однією з найактуальніших. Тому важливим є вивчення й використання механізму вирішення подібної проблеми в інші періоди української історії, зокрема у період створення Української радянської держави.

У даній статті зроблена спроба розглянути один з аспектів проблеми — організацію ідеологічного й суспільно-політичного виховання молоді шляхом створення піонерської організації у Донбасі. Метою нашої науково-дослідної розвідки став аналіз ролі місцевої гуманітарної інтелігенції й партійців у створенні, функціонуванні й розвитку в 1920-ті роки дитячих комуністичних загонів та здійсненні їх комуністичного виховання.

У зв'язку з майже повною відсутністю досліджень історичного плану, присвячених питанню, що досліджується, і догматичним характером праць радянських дослідників піонерського руху ми були

змушені звернутися до вивчення переважно архівних джерел та матеріалів місцевих періодичних видань 1920-х років. Серед них — архівні справи фонду Р-416 “Ворошиловградский государственный педагогический институт Народного Комиссариата Просвещения УССР” Державного архіву Луганської області (ДАЛО), газета “Пионер Донбасса” за 1925 рік, газета “Молодой шахтер” за 1925 рік, дипломна робота М. Л. Штирлової “Дитячий рух у дореволюційній Росії та в перші роки Радянської влади”, монографія Г. М. Шевчука “Культурне будівництво на Україні у 1921–1925 роках”.

Прийшовши до влади в Україні, більшовики розгорнули активну діяльність по реорганізації системи освіти. Вони добре розуміли роль школи й позашкільних молодіжних організацій в процесі виховання молоді — майбутніх радянських будівників соціалізму. Важливе місце в цьому процесі відводилось комсомолу й дитячим комуністичним організаціям, які стихійно засновуються в Росії й Україні.

Про розуміння партією їх значущості свідчить увага, приділена більшовиками цьому питанню. Ще в травні 1920 року на II з’їзді комсомолу України обговорювалось питання про роль і вплив комсомолу в школі [1], а 2 лютого 1922 року Бюро РКСМ прийняло рішення про створення вже дитячих груп при комсомольських осередках. Початок організації дитячого комуністичного руху, а саме юних піонерів був покладений Резолюцією II Всеросійської конференції РКСМ 19 травня 1922 року. Восени 1922 року тимчасове Бюро з роботи серед дітей було перетворено на Центральне бюро дитячих груп юних піонерів (ЦБ ЮП). Почалось створення дитячих комуністичних груп в межах усього СРСР під керівництвом комсомолу і контролем партії.

Дитячі комуністичні організації діяли в усіх куточках Союзу: в Росії (від Уралу й Архангельська до Москви й Кубані), Комі АРСР, Білорусії, Україні. В УСРР вони відрізнялись своєю строкатістю й були представлені дитячими “осередками” комсомолу, організаціями “Юнтрудармія”, “Юні комуністи”, “Дитячий інтернаціонал”, “Юні спартаківці”, які стали активно розповсюджуватись з літа 1922 року повсюдно: вони діяли у Донбасі, на Житомирщині, Чернігівщині, в Одесі, Києві, на Харківщині й засновувались, як правило, при дитячих будинках, школах, клубах. Найбільшу активність в створенні дитячих організацій виявляли вихованці дитячих будин-

ків. До січня 1924 року в піонерській організації України вже нараховувалось 50 тис. дітей [3].

Серед дитячих організацій найбільш активну роботу вели юні спартаківці, яких була більшість і у Донбасі. До цієї організації приймали дітей віком від 10 до 15 років. Перша організація “Юні спартаківці” була організована в Бахматі (Артемівську) у 1921 році; у Маріуполі дитяча комуністична організація існувала у вигляді секції при повітовому комітеті комсомолу; у Луганську діяли так звані легіони, які поділялись на загони [4]; у селі Привольному Слав’янського району були створені так звані вівчарські ланки, які влітку пасли худобу, а взимку влаштовували у селі “ленінські клубики” [5]. За своєю структурою ці групи в основному нагадували комсомольські осередки.

Після смерті В. Леніна 21 січня 1924 року почалось об’єднання дитячих комуністичних груп у єдину організацію. Екстрений Пленум ЦК РКСМ 23 січня цього ж року постановив перейменувати існуючі в СРСР групи Спартака на “Дитячі комуністичні групи юних піонерів імені товариша Леніна”. Змінювалась не тільки назва — розпочалась уніфікація усієї мережі піонерської організації, її структури і діяльності. По всій республіці було проведено реорганізацію осередків юних спартаківців у колективи юних піонерів [6]. Згідно із новим Положенням про організаційну побудову дитячих комуністичних груп піонерські загони створювались при виробничих підприємствах, клубах чи дитячих будинках, на селі — при комсомольських осередках, складались з 40–50 піонерів (4–5 ланок) й працювали під керівництвом виборної ради загону (вожаті ланок), вожатого загону, його помічників, представника бюро осередку РЛКСМ. Існували повітові, районні, губернські організації, бюро юних піонерів, які працювали на правах відділу відповідного комітету комсомолу. До нього входили вивільнені працівники, представники партійних комітетів і зацікавлених у вихованні дітей установ (соціального виховання, профспілок, жіночих відділів і т. д.).

Широкі організаційні заходи, вжиті партійною й комсомольською організаціями, привели до швидкого зростання кількісного складу юних піонерів СРСР і України. У липні 1924 року в СРСР нараховувалось 200 тис. піонерів [7], а в Україні на грудень 1924 року піонерами були понад 200 тис. осіб, у тому числі 83 тис. юних ленінців

мешкали у селі. На січень 1926 року піонерська організація України мала в своїх рядах уже 370 тис. членів [8]. Зростала й чисельність піонерської організації Донбасу. Так, у квітні 1924 року в одному лише Сталіно нараховувалось 2600 піонерів [9].

Організація ідеологічного, виховного впливу на дітей і підлітків включала в себе кілька форм роботи. Перший з напрямків роботи — теоретичні розробки методики виховання, засобів виховної роботи, наповнення змісту навчально-виховного процесу комуністичною ідеологією. Цю роботу виконували педагогічні комісії, створені при педтехнікумах, педкурсах і педінститутах. Для наочності нових форм навчання при педінститутах створювали педагогічні музеї й виставки. Один з таких педмузеїв був утворений при Донецькому інституті народної освіти. Його ціллю було поширення педагогічних ідей. Експозиції були представлені портретами видатних педагогів, ілюстраціями до шкільної роботи, посібниками з різних дисциплін, різними педагогічними відділами і виставкою педагогічної літератури. Штат музею складався з завідувача, професора педагогічних дисциплін Ф. О. Бельського і лаборанта Ф. М. Красильнікова [10]. Серед гуртків, що діяли при ДІНО, був гурток дитячого руху, який очолював викладач інституту професор Ф. Бельський. Проблемами методики викладання й виховання молоді займались також викладачі К. М. Бельська, А. Д. Буравцова, К. О. Колікова. Викладачі української мови активно залучались до роботи по українізації піонерії Донбасу, яка повсюдно проводилась у 1920-ті роки [11].

Велику увагу розвитку піонерських організацій приділяла педагогічна преса. На її сторінках систематично висвітлювались питання, присвячені організаційній структурі піонерського руху, методика роботи, відомості про життя піонерських організацій у союзних республіках і за кордоном, література, рекомендована для педагогічної роботи, корисні поради і т. д. Спеціальний розділ “Дитячий рух” мав журнал “Просвещение Донбасса”, газета Донецького губкомун “Молодий шахтар” (постійна рубрика “У юних піонерів”), а 15 листопада 1925 року вийшов у світ перший номер газети “Піонер Донбасу” — друкованого органу Артемівського й Луганського окружкомов ЛКСМУ і окрбюро юних піонерів. У газеті “Піонер Донбасу” друкувалися статті, присвячені антирелігійній пропаганді, поради про те, як розумно провести вільний час, як організувати вечори піонерсь-

кої творчості, рекомендації лікарів і бесіди про гігієну тіла, одягу, здоров'я і т. д. Незабаром почали виходити і такі піонерські газети, як “На зміну” та “Юный ленинец”, широко розповсюджувалась російська газета “Пионерская правда”.

Активну участь у розвитку піонерії Донбасу брали комсомольці (за даними РЛКСМ, 75% керівників піонерського руху були комсомольцями [12]): студенти вищих навчальних закладів краю, молоді викладачі, старшокласники. Студенти-комсомольці допомагали дітям в організації учнівського самоврядування, вели політико-виховну роботу в дитячих комуністичних організаціях. Одним з напрямків громадської роботи викладачів й студентів вищих навчальних закладів стало шефство, а відповідно, у ролі підшефних часто виступали школи, дитячі будинки, колонії, піонерські загони, дитячі гуртки і т. д. Наприклад, ДІНО з 1923 року шефствував над дитячим будинком №2. Студенти влаштовували для дітей вечори, залучали їх у студійну роботу і до роботи у майстернях, допомагали у керівництві гуртками [13]. Підшефну роботу, яку проводили студенти-комсомольці й викладачі, спрямовували і організовували члени партійного осередку й ЛКСМУ вищих навчальних закладів. Викладачі ДІНО читали лекції на антирелігійні теми, студенти брали участь у ліквідації неписьменності серед дітей, залученні їх до піонерських загонів, готували вечори і доповіді до ювілеїв Радянської влади в Україні, річниць Жовтневої революції, на які запрошували дітей зі шкіл і дитячих будинків. У школі села Мала Вергунка студентами ДІНО був організований загін юних ленінців, спільно з якими видавалась стінна газета, здійснювалась політосвітня робота в дитбудинку №2; був утворений гурток юних кореспондентів “Молодий шахтар” (до якого входило 56 осіб). Серед підшефних юнаків комсомольці ДІНО проводили бесіди, присвячені Жовтневій революції, річницям створення ЛКСМУ й КІМу, піонерської організації. До шефської праці з піонерами залучали й інші групи інтелігенції. Наприклад, у Маріуполі таке шефство взяли на себе лікарі [14]. Розповсюдженням було і явище спільного шефства комсомольців і піонерів над селами, дитячими колоніями і т. д. Наприклад, загін юних піонерів імені Свердлова (Слов'янськ) разом з партосередком і комсомольцями шефствував над селом Адамівка. Піонери щотижня виїжджали в село, де проводили бесіди, ігри і т. д. Вони брали участь у самодіяльних постановках,

поширювали передплатні листи, допомагали у ліквідації неписьменності. Юні піонери брали активну участь у таких шефських заходах, як проведення політичних і господарських кампаній на селі, змичка з Червоною Армією й робітниками, залучення до піонерських загонів “неорганізованих” дітей, організація театральних вистав і концертів дитячої самодіяльності. Так, піонери Єнакієвого організували гурток “Червоні краватки” (на кшталт “Синьої блузи”), який займався постановкою п’єс, а піонерські загони Дебальцевого встановили шефство над дітьми, що мешкали в колоніях, з метою залучення їх до піонерської організації [15].

Певна частина роботи з піонерами студентів педагогічних закладів проводилась в рамках їх педагогічної практики. Так, студенти ДІНО проходили практику у школах №6 і №7, а також на сільських майданчиках для дошкільників [18], випускники маріупольського педтехнікуму на практику розподілялись в с. Мануш та інші міста і села округу [17].

Літню практику студенти проходили на дитячих майданчиках і у піонерських таборах. У 1925 році на літню практику ДІНО було відправлено: 36 студентів — до таборів юних піонерів, 2 особи — у дитбудинки №1 і №5, 3 — на дитячі майданчики, решта — до Москви, у досвідно-показові заклади нового типу (так звані лісні заклади), до Криму, Слав’янська, Старобільська та інших місць з екскурсіями для юних піонерів [18].

З створенням учнівських піонерських організацій виникають перші дитячі позашкільні заклади-клуби: “Клуб більшовиченят”, “Майстерня природи” та інші, створювались різні гуртки — агробіологічні, авіамоделльні, радіотехнічні, спортивні, художні. Головна роль у організації їх роботи, як і роботи піонерських загонів, також належала молодим партійним викладачам, студентам-комсомольцям, які найчастіше виступали в ролі вожатих піонерських загонів, що працювали при клубах і школах.

У першій половині 1920-х років на чолі місцевих піонерських організацій стояли територіальні ради, які, з одного боку, являли собою форму підготовки дитячих працівників, з іншого — були органом керівництва усією піонерською роботою. Через подібну перевантаженість різними функціями радам не вдавалось охопити усю роботу, що вело до виникнення багатьох труднощів. У діяльності дитя-

чих комуністичних організацій в перші роки їх існування спостерігався ряд проблем і недоліків. По-перше, організації були мало зв'язані між собою, по-друге, в роботі з дітьми застосовувались форми й методи, які не відповідали віковим особливостям, по-третє, уся робота була сильно політизованою.

Розвитку піонерії в Донбасі заважав і ряд проблем, переважно економічного плану: не було приміщень, необхідної наявності шефів, засобів, щоб виписувати газети і літературу для дитячих бібліотек. Не вистачало і добрих, досвідчених вожатих, багато комсомольців, що надсилались для керівництва загонами, часто мінялися або не вели ніякої роботи, бо не були нею зацікавлені. Більшість цих проблем була обумовлена об'єктивними чинниками, викликаними недосконалістю позашкільної виховної системи. До роботи з дітьми, яка носила громадський характер, викладачів і студентів залучали переважно у вільний, неробочий час.

Це призводило до перевантаження комсомольців і викладачів. Наприклад, середній робочий день дитячого робітника складав 13 годин. Згідно з даними, наведеними у газеті “Молодий шахтар” за 1925 рік, звичайний день вожатого — це 8 годин роботи на підприємстві (як головного заняття), 2 години роботи в загоні, 2 години, витрачених на політгуртки, читки й зібрання, 1 година — засіданнями [19]. При цьому мала місце й навчальна перевантаженість вчителів їх основною педагогічною діяльністю, особливо в селах і районах округу. У протоколах засідань комуністичної фракції правління окружного Луганського відділення робітників просвіти неодноразово ставилося питання про перевантаженість вчителів громадською роботою. Зокрема, вказувалося: “Громадська робота дуже заважає вчителю і стоїть на перешкоді розвиненню його шкільної праці...” [20]. У зв'язку з цим люди фізично не були в змозі активно проявляти ініціативу в роботі з піонерами.

Проблему дефіциту професійних дитячих робітників і кваліфікованих вожатих намагались вирішити різними засобами. Наприклад, для підготовки піонерських робітників в Україні в середині 1920-х років були створені заочні 6-місячні курси, які мали сільський і міський відділи. Для вступу до цих курсів вимагалось відрядження окружному ЛКСМУ. Програма викладання на курсах піонерробітників складалась з 6 розділів, до яких входили такі теми, як “Обгру-

нтування дитячого руху”, “Історія дитячого руху за кордоном”, “Ворожі та нейтральні дитячі організації”, “Історія дитячого руху в Україні та СРСР”, “Як знаходити та провадити суспільно-корисну роботу”, “Трудове виховання”, “Політичне виховання”, “Інтернаціональне виховання”, “Антирелігійне виховання”, “Участь Ю. П. у обороні СРСР”, “Методи роботи з дітьми” і т. д. [21].

Для поліпшення роботи і підвищення педагогічної майстерності вожатих видавництвом “Молода гвардія” видавались методичні посібники для дитячих робітників: “Дитячі комуністичні групи” Е. Гернле, “Дитячий рух у СРСР” Бамматера, “Дитячі потреби”, “Дитячий труд”, “Наші завдання”, “Робота по фізкультурі влітку” Труніна, “Фізкультура і комсомол” Ініна, “Табір юних піонерів” Кремльова, Смолярова, “100 ігор для юних піонерів” Смолярова, збірник “Літня робота юних піонерів у місті” і т. д.

Важливою формою роботи з піонерами була організація їх дозвілля влітку, у період відпочинку від шкільних занять. Серед завдань літньої роботи піонерів, прийнятих ЦК РЛКСМ, найважливішими були: фізичне оздоровлення піонерів, посилення зв’язку між міськими і сільськими піонерськими загонами, організація навколо піонерів селянських дітей. Підкреслювалося, що піонерів треба залучати до суспільно-трудової роботи в сільському господарстві й міському благоустрої (шляхом організації сільськогосподарських ділянок, літніх майданчиків для малят і т. д.). Популярність серед піонерів мали табори-кочівлі й тривалі екскурсії.

Думку про можливість використати подібну організацію дозвілля з метою ідеологічного виховання діти, які прагнули проводити багато часу на природі, грати в рухливі ігри, вечеряти і спілкуватися у костра, самі підказали піонерським ідеологам і керівникам. У своєму вірші один з піонерів, піонерський кореспондент газети “Молодой шахтер”, майбутній поет, член літературного об’єднання “Забой” Артем Фарбер написав: “Сегодня наш шаг упруг/ Здоровье в руки беря/ Мы не спроста, не вдруг/ Шагаем в лагерь” [22].

Розташувались табором на природі, підлітки, захоплені піонерською романтикою, різноманітно проводили час, використовуючи цей відпочинок не лише для дитячих забав, але й для самовиховання й самоосвіти. Наприклад, піонери Артемівського загону ім. 1 Травня влаштували собі влітку 1925 року поза містом площадку й чи-

тальню [23]. Піонери Горлівки відпочивали на ставку в Поклонському лісі, а 180 благодатівських піонерів відпочивали у таборі, організованому в Анадолівському лісі, де під керівництвом вожатих творчо проводили час: співали пісні й самі писали частівки, в яких висміювали недоліки товаришів [24]. Багаточисельні взірці піонерської творчості, особливо, якщо вони були просякнуті комуністичною романтикою, потім активно друкували в газеті “Піонер Донбасса”.

Організація трьох таборів-комун по 500 піонерів у Старобільському окрузі вперше була проведена в 1925 році, для чого окружним бюро ЮП було виділено певні матеріальні засоби і культурні сили. Завчасно були ретельно обстежені місця таборів, проведено медичний огляд піонерів, велику виховну й організаційну роботу. Табори передбачалося організувати так, щоб у них потрапили піонери з кожного району [25].

1925 рік став роком активізації табірної піонерської кампанії й для дітей Маріуполя, до якої довго готувалися як піонери, так і вожаті-комсомольці. Для якісної організації дитячого відпочинку були навіть відкриті короткострокові курси, які спеціально готували фізкультурників для роботи в таборах [26].

Отже, форми роботи з дітьми й підлітками в рамках піонерської організації були різноманітними, але всі вони своєю метою мали виховання молоді в марксистсько-ленінському дусі. І саме представники інтелігенції — працівники культурно-освітніх закладів, преси, медики, викладачі-вчені, вчителі й працівники дитячих будинків, студенти й партійні громадські працівники — були тими, хто формував під пильним контролем партії суспільно-політичну позицію й комуністичний світогляд підлітків і юнаків Донбасу.

Література

1. Шевчук Г. М. Культурне будівництво на Україні у 1921–1925 роках. — К.: Вид-во АН УРСР, 1963. — С. 198.
2. Штирлова М. Л. Дитячий рух у дореволюційній Росії та в перші роки Радянської влади: Дипломна робота. — Воронеж: Воронежський держ. ун-т, 2002. — С. 61.
3. Там само. — С. 63–64.
4. Гуревич О. Это было в Донбассе// Народное образование. — 1972. — №5.
5. Піонер Донбасса. — 1925. — №. 2. — С. 1.
6. Шевчук Г. М. Вказ твір. — С. 200-201.
7. Правда. — 1924. — №159. — С. 5.

8. Шевчук Г. М. — С. 202.
9. Наш Донецк. История по периодам // <http://www.donetsk.dn.ua/history>
10. Державний архів Луганської області (далі — ДАЛО). Р-416. Оп. 1. Спр. 92. Арк. 15–17.
11. Пионер Донбасса. — 1925. — №6. — С. 2.
12. Правда. — 1924. — №159. — С. 5.
13. ДАЛО. Р-416. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 4.
14. ДАЛО. Р-416. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 67-68; Молодой шахтер. — №62 (161). — С. 3.
15. Молодой шахтер. — 1925. — №17(116). — С. 3; №43 (142). — С. 5; №52 (151).
16. ДАЛО. Р-416. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 158–159.
17. Наша правда. — 1927. — №55 (511). — С. 3.
18. ДАЛО. Р-416. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 154-зв. — 155.
19. Молодой шахтер. — 1925. — №14 (113). — С. 3.
20. ДАЛО. Р-165. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 30-34; ДАЛО. П-34. Оп. 1. Спр. 215. Арк. 124-125.
21. ДАЛО. Р-416. Оп. 1. Арк. 21–22.
22. Молодой шахтер. — 1925. — №50 (149). — С. 3.
23. Молодой шахтер. — 1925. — №48 (147). — С. 3.
24. Молодой шахтер. — 1925. — №58 (157); 56(155).
25. Молодой шахтер. — 1925. — №58 (157).
26. Молодой шахтер. — 1925. — №43 (142). — С. 5.

О. С. Бабічева

Дніпродзержинський державний технічний університет

**ІСТОРІЯ АНАРХІСТСЬКОГО РУХУ НЕСТОРА МАХНА
В ЦЕНТРАЛЬНІЙ ЧАСТИНІ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ
(1917–1921рр.)**

Історія анархістського руху в Україні являє собою глибоко науковий інтерес, особливо в наші дні, в умовах сучасної незалежної України. Справа полягає в тому, що сьогодні деякі політики під виглядом боротьби за демократію прагнуть нав'язати суспільству фактично вседозволеність, анархізм. Адже відомо, що будь-яка держава, в тому числі і Україна, не потерпить анархічного варіанту розвитку, вона буде змушена протиставити анархії силу своїх державних інститутів влади. Таке відбувалося у свій час із анархістським рухом, лідером якого був Нестор Махно.